

At modtage og at producere kommunikation

I Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 24. september 1975 om formålet med undervisningen i folkeskolens fag står der om dansk i § 1 bl. a. at „eleverne skal opnå en sådan færdighed i at lytte til, tale, læse og skrive sproget, at de bliver i stand til at opfatte og udtrykke sig sikkert og varieret“. Denne opdeling i mindst fire aktiviteter, de to om modtagelse af kommunikation og de to om produktion af kommunikation kan man næppe komme uden om i en revidering af formålsparagraffen. Men den nogenlunde ligelige vægtning af at opfatte og udtrykke sig som også kommer til udtryk i andre dele af formålsparagraffen, kan en ny formålsparagraf godt ændre på, ved at fremhæve oplevelse, forståelse og analyse af ældre og nyere digtning på bekostning af handling, kontakt og kommunikation. Og det vil være en yderst uheldig tendens hvis danskfaget i teorien og i praksis bliver et overvejende modtagelsesorienteret fag.

I en tid hvor udviklingen af de elektroniske massemedier (video, satellitter, bredbåndnet) truer med at reducere størrelsen af befolkningen til passive modtagere af massekommunikation, er det vigtigt at skolen modsat opprioriterer at lære eleverne at producere kommunikation, at være kreative og at handle.

I Dansk 76 er det udmærket formuleret således: „Undervisningen skal fremme elevernes mulighed for at vurdere, tage stilling og handle.“ Det er handlingen der giver forvandlingen. Først når eleverne prøver at producere noget tekst, som har sociale konsekvenser, som andre mennesker forstår og reagerer på, og som på den anden side forpligter eleven der har kommunikeret, først da lærer eleven at indgå i et alsidigt sprogligt fællesskab. Eleverne vil først blive indført i det sproglige fællesskab hvis de prøver at handle med sproget.

I en formålsparagraf og undervisningsvejledning for danskundervisningen i folkeskolen bør produktionssiden af faget snarere styrkes end svækkes.

Tekstproduktionens formelle og funktionelle sider

Selv om der i formålsparagraffen er en vis ligevægt imellem tekstproduktionens formelle („udtrykke sig sikkert og varieret“) og funktionelle („redskab for kontakt og kommunikation“) sider, viser det sig allerede i undervisningsvejledningen, at der

helt overvejende tales om de formelle sider ved tekstproduktionen, fx stavning, ordannelse, sætningsbygning, tegnsætning, mens de funktionelle sider kun omtales i generelle vendinger, fx: „Det vigtigste udgangspunkt for vurdering af et skriftligt arbejde er, om det lykkedes for eleven at skrive klart og fyldestgørende i forhold til hensigten.“ Mens traditionen og undervisningsvejledningen stiller en udbygget terminologi til rådighed om formelle fejl ved en tekst, så findes der intet differentieret begrebsapparat til at tale om tekstens indhold og funktion. Derfor er realiteten i undervisningen i skriftlig dansk også en massiv dominans af de formelle aktiviteter, mens indhold og funktion af elevernes tekster spises af med upræcise opmuntrende bemærkninger, som ikke er formuleret i et sprog der benævner funktionen som generelt fænomen, og som derfor ikke kan overføres til elevens næste tekstproduktion.

Man kan beskrive det således at teksten i undervisningen i skriftlig dansk betragtes som genstand for undervisningsaktiviteten. Den betragtes ikke – som den gør det i livet uden for skolen – som et redskab til forståelse og kommunikation. Omvendt kan der i tekstlæringsaktiviteterne være en tendens til at teksten kun opfattes som et redskab, som en kilde til at få viden og oplevelse. Både i arbejdet med modtagelse og produktion af tekster er det vigtigt at fastholde vekselvirkningen mellem at opfatte teksten som genstand og som redskab.

Elevernes tekstproduktion opfattes snarere som dette at de producerer noget sprog, end som at de producerer en tekst. I virkeligheden forekommer sprog kun i tekster, men i skolen ser man ofte bort fra teksten som hensigt og handling for at koncentrere sig om teksten som sprog. I en formålsparagraf for danskundervisningen er det derfor vigtigt at fastholde at tekstens formål og funktioner er væsentligere end dens former og formelle sider. Og det er vigtigt at der i undervisningsvejledningen gives lige så specificerede anvisninger på hvorledes man vejleder på det funktionelle område, som der findes på det formelle.

Tekstens funktioner

I Dansk 76 savner man en teoretisk funderet vejledning i hvilke træk der er vigtige ved tekstens funktion. En sådan vejledning kan laves efter følgende retningslinier, som er en beskrivelse af

de funktioner som teoretisk er behandlet af Jürgen Habermas og Roman Jakobson. En tekst har flere forskellige funktioner når den fyres af i en bestemt situation, i det mindste én funktion til hver af de faktorer der indgår i kommunikationssituationen: afsenderen, sagforholdet, teksten selv, modtageren, kanalen og sproget. Til hver funktion svarer der en kvalitet som man kan vurdere teksten i forhold til; på hver funktion kan der stilles særlige krav til teksten for at den skal være god.

Teksters funktioner og de krav der kan stilles til kvalitet, kan belyses ved et enkelt meget simpelt eksempel, som er noget skolebørn ofte selv skriver – men uden for skolen:

Roser er røde,
violer er blå,
jordbær er søde –
du ligeså.

I forhold til afsenderen skal teksten være et vederhæftigt udtryk, dvs. engageret, gennemskueligt, troværdigt og kompetent. Skriver en elev dette lille digt i poesibogen hos en kammerat, kan man ikke sige at det er et fuldgældigt vederhæftigt udtryk for afsenderen. Hun er nok engageret i at få udtrykt noget poetisk i poesibogen, men det er ikke gennemskueligt hverken for hende selv – eller for den det skrives til – om det er præcis det hun synes om sin veninde. Derved bliver det ikke særlig troværdigt og er afsenderen kompetent til at skrive det; hun har jo ikke selv fundet på det, og hun kan nok heller ikke helt overskue hvad der egentlig ligger i det?

I forhold til sagforholdet skal tekstens være et sandt udsagn, dvs. modsigelsesfrit, dækkende, mangesidigt og udtømmende. Kan et poesibogsvers være sandt? (Det kommer ikke an på om det er ærligt ment – det hører under udtryksfunktionen.) Jo, teksten er jo ikke modsigelsesfuld, den siger ikke to ikke forenelige ting om pigen (du); om det er dækkende afhænger jo af hvad pigens omgivelser synes, og det er ikke usandsynligt at der er mange der vil synes at hun er sød – især på samme måde som jordbær er søde, violer blå og roser røde, nemlig pr. definition – små piger er søde; teksten kan faktisk godt siges at være flersidet. Det ordspil der ligger i at sidestille *jordbær* og *du* i forhold til at være *sød* – det kaldes *zeugma* – det giver udsagnet en relativisering som godt kan give det en ny synsvinkel. Om en

tekst er en udtømmende beskrivelse af et sagforhold, afhænger ikke blot af dette sagforhold, men også af tekstens afgrænsning af emnet og den plads der er levet til teksten. Og inden for de givne rammer må teksten siges at være udmærket udtømmende.

I forhold til sig selv skal teksten være æstetisk poesi, dvs. struktureret metaforisk, metonymisk og symmetrisk. Den poetiske funktion er nok denne teksts stærkeste side. Der er både rytme og rim – som er symmetriske struktureringer på det lydlige plan. Der kan også både læses metaforer og metonymi ind i teksten; pigen er så smuk som blomster og sød som jordbær, men hun er det måske også fordi hun plukker blomster og jordbær. Det er symmetri og gentagelse på indholdsplanet. Den poetiske strukturering er den ekstra strukturering af en tekst, den ordning som kommer ud over det der skal til for at teksten kan meddele indhold, ordningen af det i forvejen ordnede. Det der appellerer til andre sider i bevidstheden end det rent kognitive, tekstens relation til sig selv.

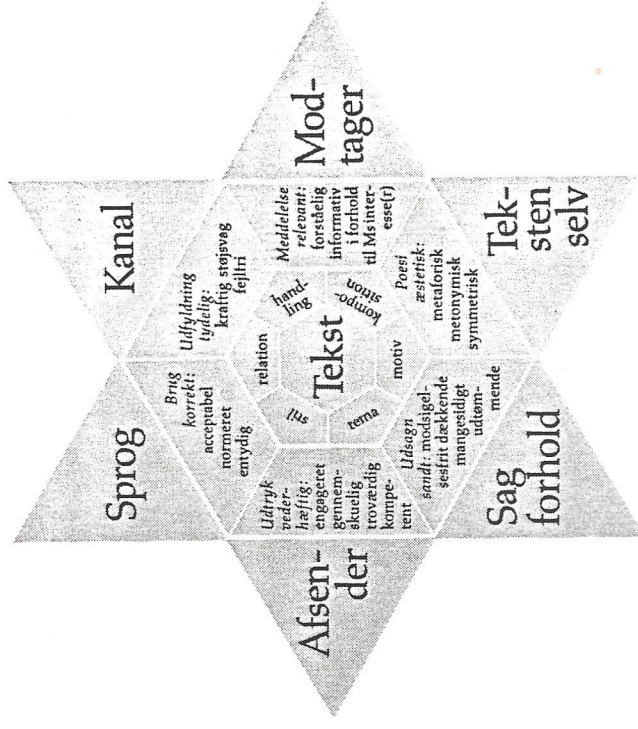
I forhold til modtageren skal teksten være relevant meddelelse, dvs. forståelig for modtageren, informativ for modtageren og stående i forhold til modtagerens interesse(r). De tre første sætninger i verset er næsten tautologiske – de er altså mere forståelige end egentlig informative; den sidste er informativ, dog kun hvis modtageren ikke kender digtet i forvejen – og det gør hun. Det er så kun informativt at det er afsenderen der sender præcis dette digt og det er selvfølgelig noget. Forholdet mellem teksten og modtagerens interesser kan være af forskellig karakter alt efter hvilken tekststart der er tale om. Litterære tekster vil stå i et metaforisk forhold til modtagerens interesse(r), dvs. teksten prøver ikke at ændre på modtagerens verdensbillede på specielle områder, men prøver at give et tilbud om et nyt totalt verdensbillede, teksten *er* et billede af verden. Ikke fiktive tekster prøver på at modificere enkelte områder af modtagerens verdensbillede, tekstens emne er en identificerbar del af modtagerens verden, teksten er en del af verden. Endelig kan alle typer af tekster også have en retorisk relation til modtagerens interesse(r), dvs. den henviser ikke til nogen værdi uden for sig selv men er en værdi i sig selv ved sin underholdning, ved at gribe folks følelser. Poesibogsversets forhold til modtageren er nok nærmest metaforisk og retorisk.

I forhold til kanalen skal teksten være tydelig udfyldning, dvs. kraftig, støjsvag og fejlfri. Netop for poesibogsverset er dette nok en vigtig funktion. Kanalen er poesibogen og mere specielt den side i poesibogen som er forbeholdt kontakt mellem de to piger som det nu drejer sig om. Som nævnt er teksten meget lidt informativ, den er til gengæld vigtig ved blot at være der, ved at fylde kanalen ud således at poesibogens ejerinde kan få bekræftet og fremvise for andre, hvilke veninder hun faktisk har. Verset kan spille en vigtig rolle som skaber af og bevis på de sociale relationer som pigerne opbygger i en klasse. Og netop dette vers er næsten den kraftigste og mest støjsvage udfyldning man kan finde.

I forhold til sproget skal teksten være korrekt brug, dvs. acceptabel, normeret og entydig. Det er denne tekst faktisk. Ganske vist er det lidt usikkert hvad *ligeså* egentlig henviser til, men det er, hvad man kunne kalde en entydig flertydighed, poetisk licens; og som sådan kan det ikke kaldes ukorrekt.

Som omtalt i det foregående afsnit har den sidste funktion, teksten som brug af sproget, fuldstændig domineret undervisningen i skriftlig fremstilling. Ensiddigheden i denne praksis ser man let når dette betragtes som én ud af seks forskellige vigtige funktioner.

Hvis man i formålsparagraffen for dansk fremhæver oplevelsen også i den skriftlige fremstilling, dvs. tekstproduktion som selverkendelse, opprioriterer man den først beskrevne funktion, teksten som udtryk for afsenderens intention og opfattelse. Den er selvfølgelig også vigtig, men kan ikke skulle fremhæves på bekostning af de andre. Undervisningen skal selvfølgelig udvikle og styrke alle funktionerne hos eleverne, og dernæst behandle og tematisere samspillet mellem de forskellige funktioner i en og samme tekst. Det kan være svært i en undervisningssituation at tematisere fx modtagerrelevansen fx ved en dansk stil. For der er jo ingen reel kommunikationssituation og derfor er de fleste funktioner rent fiktive. I det samfundsmæssige liv vil man vælge forskellige genrer til forskellige situationer afhængigt af hvilken funktion der er den dominerende. Indførelse i de forskellige genrer eller teksttyper som er blevet udkrystalliseret til forskellige formål, er således en vigtig del af undervisningen i tekstproduktion. Hvilke teksttyper det er vigtigst at indføre eleverne i, må afhænge af en mere politisk stillingtagen.

Tekstens vigtigste funktioner (udtryk, udsagn, poesi, meddelelse, udfyldning af kanal og brug af sprog) og deres kvaliteter (vederhæftighed, sandhed, æstetik, relevans, udfyldning og korrekthed) set i forhold til de vigtigste faktorer (afsender, sagforhold, teksten selv, modtager, kanal og sprog) i kommunikationssituationen.

Undervisningens formål

Det er i høj grad et politisk spørgsmål om man vil fremhæve teksten som oplevelse og selverkendelse, teksten som eksempel på korrekt brug af sproget og dets regler, normer og skik og brug, eller teksten som henvendelse og kommunikation, middel til handling. Som sagt er det ikke rimeligt helt at udelade nogen af de seks funktioner som er omtalt i foregående afsnit, men det er nok også vigtigt at gøre sig klart hvad der er det væsentligste formål med undervisningen i tekstproduktion.

Først og fremmest er formålet med undervisningen i dansk at gøre eleverne til politisk myndige borgere i det samfund de skal være medlemmer af. Det kræver at de ikke blot får friheden til

at ytre sig, men at de så også kan udfylde denne frihed, at de kan og tør ytre sig om samfundsmæssige målsætninger, og at ikke manglende udtryksfærdigheder hindrer dem. Desværre kan den nuværende danskundervisning ikke frikendes for på en gang at lære eleverne visse især sprogligt tekniske færdigheder i at bruge sproget og at frtage dem enhver selvtilid til at de kan bruge skriftsproget til at udtrykke sig med. Den næsten enerådende rettepraksis med at sætte røde streger under fejlene og for øvrigt sporadiske kommentarer, lærer måske også børnene at stave, men lærer dem især at de ikke skal tro at de kan skrive. Skal der fx ved et forældremøde i en børnehave skrives et referat, vil de fleste undslå sig af frygt for at de ikke kan gøre det godt nok – også selv om det kan give indflydelse på beslutningerne at skrive referatet. Kun en meget lille del af befolkningen har nogen sinde i deres liv yttet sig skriftligt om en politisk målsætning i offentligheden. For at eleverne kan få selvtilid, for at de skal tro at tekster kan være handlinger, må de se at de selv kan få tekster til at fungere, at de kan få tekster til at fungere bedre eller dårligere. Hvis de handler når de fabrikkerer sprog, vil de nemlig lære af de fejl de laver.

Det er således vigtigt at lære eleverne at beherske meddelelsesfunktionen. Hvorledes laver man en plakat med appel, hvorledes kræver man sin ret, hvorledes påvirker man en politisk forsamling.

Formålet med undervisningen i skriftlig dansk er selvfølgelig også at kvalificere eleverne som arbejdskraft i et stadig mere arbejdsdelt samfund. Eleverne skal kunne honorere de krav til smidig og effektiv kommunikation der vil blive stillet til dem på deres fremtidige arbejdsplads. Desværre er de krav der stilles til sproglige færdigheder, skriftlige og mundtlige, på mange arbejdspladser faktisk ikke nær så store som de krav der stilles til folkeskolens afgangsprøver. Men på andre er det væsentligt at de ansatte kan skrive en rapport der beskriver et problem fra flere sider, skrive breve rimeligt hurtigt og let, lave et notat der belyser en sag dækkende og fyldestgørende. Skal skolen ved sin undervisning sætte eleverne i stand til dette, må den lære dem at beherske udsagnsfunktionen, at argumentere, at klassificere og at redegøre for sammenhænge.

Det er også et formål med danskundervisningen at give ele-

verne muligheder for at få kunstneriske oplevelser, at opdage at virkelighedsbilledet er vævet af sproget, med sproglig skaben at frigøre tankerne fra de vante baner, og at erkende sine egne inderste ønsker ved at forme dem sprogligt. For at de skal få disse muligheder må man i undervisningen arbejde med at skrive noveller, fortællinger, digte, med sproglig leg og kreativitet.

Det sidste formål med danskundervisningen som er så vigtigt at det er værd at nævne, det er at eleverne skal bibringes så mange rent tekniske færdigheder i at kommunikere at det ikke er en hindring for at nå nogen af de andre mål. Dvs. de skal lære at artikulere, bruge deres stemme rigtigt, lære at skrive og at stave til husbehov, men det vil også sige at de skal kunne lave en plakat hvor billedet og tekst passer sammen, kunne redigere et lydbånd, optage på video og arrangere en udstilling. Disse tekniske færdigheder vil nok i de allerførste år kræve en del af tiden i undervisningen, men vil senere træde i baggrunden til fordel for de væsentligere mål.

Alle målene, som er omtalt ovenfor, skal man arbejde henhod i danskundervisningen, politisk myndiggørelse, kvalificering til det økonomiske liv, kunstnerisk åbenhed og teknisk dygtighed, men i den angivne prioritering i de tilfælde hvor det ene ikke fører det andet med sig. Enhver anden prioritering ville undlade noget uomgængeligt vigtigt.

Medier, kanaler og genrer

Den valgte prioritering af undervisningens mål og tekstens funktioner må nødvendigvis sætte sig spor i vægtingen af arbejdet med forskellige medier, kanaler og genrer.

I Dansk 76 åbner det udvidede tekstbegreb mulighed for at man i danskundervisningen ikke blot beskæftiger sig med sproglige henvendelser men også billedlige. Vigtigheden af at man både behandler sproglige og billedlige tekster bliver større og større efterhånden som de elektroniske mediers andel i folks bevidsthedsdannelse stiger. Og den største fordel ved formuleringerne i Dansk 76 er nok den at de muliggør tematisering af hvad der sker når sprog og billede blandes. Det ville være et meget stort tilbageskridt hvis en ny dansk formålsparagraf eller undervisningsvejledning ville henvise sproglige og billedlige tekster til hvert sit fag eller hvis den nedprioriterede det billed-

mæssige. Den ville så helt ødelægge muligheden for at sætte eleverne i stand til at forholde sig til det bombardement fra medierne som intet kan standse.

Af en ny prøvebekendtgørelse (som man må antage skal laves hvis formålsparagraffen ændres) kunne man derimod ønske sig at sproglige og billedmæssige tekster også ville blive slået sammen i tekstproduktion. Det er ikke forbudt i dag i undervisningen, men det kunne jo også kræves eksplicit, og indgå i eksamensopgaverne.

Med hensyn til kanaler har der i mange år været langt mere vægt på skriften end på talen, og kanaler som film, video, foto, plakat, tegning er slet ikke indgået i fremstillingsdelen af danskfaget. Det vil også i dette tilfælde være rimeligt at inddrage alle de nævnte kanaler. Det giver for det første større indsigt i hvorledes man modtager budskaber ad disse kanaler at man selv prøver at producere i dem. For det andet vil langt de fleste opgaver eleverne efter deres skolegang vil komme ud for, kræve blanding af medierne; så skal eleverne i det politiske eller økonomiske liv siden hen kommunikere godt, må de kende alle deres virkemidler.

I afsnittet om tekstens funktioner er det omtalt at samfundet udkrystalliserer forskellige genrer eller tekstarter til forskellige formål, og at det er en nødvendig betingelse for at lære at lave funktionelle tekster at man behersker og kan vælge mellem flere genrer. Alene af den grund må undervisningen i tekstproduktion inddrage en større vifte af tekstarter ikke blot som en leg eller fiktion, men autentisk: argumentation, taler, læserbreve, indlæg i en debat; redegørelser, rapporter, notater, definitioner, essays; beretninger, fortællinger, nyhedsartikler, lyriske fremstillinger, digte, vittigheder, gåder.

(Hvordan man skal eksaminere i dansk tekstproduktion hvis man inddrager alle de vigtige funktioner, alle vigtige medier, kanaler og genrer, det kan være svært at se.

Men for at undgå at man reducerer indholdet i dansk tekstproduktion til det der kan eksamineres kontrollabelt i, var det måske en udvej at afskaffe eksamen i dette fag. Det kan alligevel ikke retfærdiggøres at man opretholder denne eksamen med andre begrundelser end den at man må have noget at sortere eleverne med, sortere til de forskellige stillinger i samfundet. Det giver således ingen mening at man skal eksamineres i at

være politisk myndig, kunstnerisk åben eller arbejdsmæssig kvalificeret (når de fleste arbejdspladser alligevel stiller lavere krav). Kun den tekniske dygtighed kan afprøves og det er den der er bedst velegnet til at sortere folk med.)

De senere års eksamensopgaver har i særlig grad indsnævet de genrer der undervises i, i skriftlig fremstilling i skolen. Opgaverne til eksamen i folkeskolens afgangsprøver – og også mere udpræget opgaverne til studentereksamen – lægger nemlig op til at den tekst der skal produceres af eleven, er en tekst der handler om en anden tekst eller om flere andre tekster. Det er opgaver hvor eleverne skal referere hvad der står i andre tekster, sammenligne hvad der står i flere andre tekster, og forholde sig til („med dine egne ord“) hvad der står i andre tekster. Denne praksis med at der altid med opgaveformuleringen følger noget tekstligt materiale som grundlag for stilskrivningen, er indført for at elevernes varierende viden om emnet ikke skulle have indflydelse på præstationens niveau; når grundlaget udleveres, står alle lige. Men det har som bivirkning haft at eleverne kun lærer at kommunikere om kommunikation. Og det er ikke det emne de siden hen vil komme til at kommunikere mest om skriftligt. Og tekstanalyse er som genre ikke noget de vil komme ud for i særlig mange jobs eller situationer.

I gamle dage handlede emnerne i dansk stil om alt det der retfærdiggjorde (retfærdiggør) det borgerlige samfund; det kunne være om alt lige fra *kogsaltets udvinding og nytte til den borgerlige republik i England*. Tanken var vel at eleverne ved deres egen fremstilling skulle tage stilling til og formulere deres holdning og forståelse af de forhold der retfærdiggør at samfundet er indrettet som det er: ressourcernes bearbejdning, meneskets plads i naturen, nutiden som et historisk produkt, helheder og dele i samfundet, individets plads i offentligheden. Det handler nutidens stilemmner også om, men eleverne kan slippe for at tage stilling til selve problemerne ved en teknokratisk tekstanalytisk tekstproduktion. Kan man analysere de forelagte tekster tilfredsstillende i en dertil indrettet teknisk jargon, så kan man altid klare en god karakter, og man behøver ikke at tage stilling endside engagerer sig i emnet.

Også læreren er godt tilfreds med denne udvikling; hun eller han behøver ikke at forsvare de vedtagne retfærdiggørelser og ideologier, læreren behøver ikke at imødegå dem der er asociale,

dem der ikke anerkender vores afhængighed af hinanden, vores forhold til naturen, eller som bare ikke interesserer sig for det, læreren kan blot krydse af om eleverne nu kan læse indenad og formulere sig i det rigtige metasprog om de tekster der så handler om virkelighedsbilledet og samfundsordenen. Så behøver læreren heller ikke at være bange for at hans eller hendes politiske, religiøse og alment kulturelle alsidighed og neutralitet drages i tvivl, for den er slet ikke på spil.

I en ny bekendtgørelse for faget dansk er det meget vigtigt at det sikres at denne type eksamensopgaver afskaffes. Eksamensopgaver sætter jo deres præg på undervisningen, og den nuværende tekstmaterialestype har utvivlsomt teknokratiseret og dequalificeret eleverne i deres udtryksfærdighed.

Litteratur

- Jürgen Habermas: *Hvad er universalpragmatik?* oversat af Gunvor Boebjerg Jensen i Jürgen Habermas: *Teorier om samfund og sprog*, 1981, Gyldendal, side 127-192.
- Roman Jakobson: *Linguistik og poetik* oversat af Niels Erik Wille, i *Vindrosen* 14. årg. nr. 7, 1967, side 41-52.
- Ole Tøgeby: *Hvis man havde tid – Om metoder i stileretning i Kursiv* nr. 2 1983, side 28-52.